

YENİ ÇOCUKLUĞUN KURUCULARI KÜRT ÇOCUKLARIN SİYASETİ VE SİYASET ALANI OLARAK TOPLUMSAL GÖSTERİLER¹

The Politics of Kurdish Children Participating Street
Demonstrations and The New Childhood

Sedat Yağcıoğlu*

Öz

Çocukluğun tarihsel ve politik bir kategori olduğu varsayımını temel alan bu araştırma; Türkiye’de toplumsal gösterilere katılımlarıyla gündeme gelen çocukların; toplumsal gösteriler, etnik kimlik ve savaş / silahlı çatışma hakkındaki görüşlerinin katılım hakkı bağlamında tespit edilerek; çocukların çocukluk deneyimlerinin modern çocukluk paradigmasının çocukluk kurgusuna eleştirel bir yaklaşımla ortaya konmasını amaçlamaktadır.

Diyarbakır’da 9 – 18 yaşları arasında 23 çocukla yüz yüze yapılan derinlemesine görüşmelerle çocukların savaş / silahlı çatışma, etnik kimlik ve toplumsal gösterilere katılım hakkındaki görüşleri toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler, araştırmanın amaçlarına uygun kategoriler etrafında analiz edilerek şu temel bulgulara ulaşılmıştır:

Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde yaşayan çocuklar; yaklaşık 30 yıldır süren savaş / silahlı çatışma ve bunun kent yaşamına yansıyan günlük şiddet pratikleriyle sosyalleşmektedir. Dünyada farklı çatışma bölgelerindeki çocuklarla yapılan çalışmalar çocukların şiddet ortamına karşı katılım haklarını aktif biçimde kullandıklarını ve özellikle toplumsal gösterilere katılım gösterdiklerine işaret etmektedir. Türkiye’de buna paralel olarak, çocukların son 5 yılda yoğun biçimde toplumsal gösterilerde yer aldıkları gözlemlenmektedir.

Çocukların farklı çocukluk deneyimlerine paralel biçimde oluşturulacak hizmet modellerine gereksinim olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda; modern çocukluk paradigmasına eleştirel bir yaklaşımla hazırlanan bu çalışma, savaş / silahlı çatışma ortamında yaşayan çocukların çocukluk deneyimlerinin ortaya konulmasıyla, sosyal hizmetin bu koşullarda yaşayan çocuklara yönelik olası farklılıklar temelinde müdahale programları oluşturmasının zeminine katkı sunmayı hedeflemektedir.

* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü, Araştırma Görevlisi, /
sedatyagcioglu@gmail.com

Eğitim Bilim Toplum Dergisi / Cilt:8 Sayı:31 Yaz: 2010 Sayfa: 88-114

Education Science Society Journal / Volume:8 Issue:31 Summer: 2010 Page:88-114

Anahtar Sözcükler: Modern çocukluk paradigması, savaş / silahlı çatışma ortamı, toplumsal gösteriler

Abstract

This study, based on the hypothesis that childhood is a historical and political category; aims to reveal a critical approach of the modern childhood paradigm via examining the experiences of children engaging in street demonstrations on the bases of their views of demonstrations, ethnic identity and war/armed conflict in the context of the right of participation.

Views of 23 children, aged between 9 to 18, had been collected via deep interviews about participating demonstrations, ethnic identity and war/armed conflict. The data retrieved from the semi-structured interviews had been analyzed with certain categories which gave the following results:

Children living in the East and South Eastern Regions of Turkey have been socializing through daily violence practices spawned by the war/armed conflict in the cities for the last 30 years. Studies on children living in different conflict areas throughout the world show that, children actively use their participation rights and especially take part in social demonstrations. Concordantly, in Turkey, it is seen that children have intensively been taking part in demonstrations the last 5 years.

It is thought that children need different service models which can adapt their experiences of childhood. In this regard; this study, having a critical view of the modern childhood paradigm, aims to contribute the efforts of providing intervention programs based on differences for the children living under the conditions of war / armed conflict via reflecting on their experiences of childhood.

Keywords: Modern childhood paradigm, living under war / armed conflict, demonstrations

GİRİŞ

Çocuk ve çocukluk olgusu evrensel olarak son yıllarda hızla artan bir ilgiyle karşılaşmakta ve çeşitli alanlardaki toplumsal dönüşümler, çocuğa ve çocukluğa dair bakış açısında da değişimlere yol açmaktadır. Çocukluğun sadece bir gelişimsel aşama olmadığı, kendine özgü niteliği, değerleri ve hareket alanı olan özerk bir kategori olduğu yaklaşımı son yıllarda geniş biçimde kabul görmeye başlamıştır. Bu gelişimin bir uzantısı olarak, çocuğu da kapsayan genel insan hakları anlayışından; çocuğa özgü değerler çerçevesinde oluşturulan çocuk hakları yaklaşımına geçilmiş ve çocuk refahı için en temel savunu düzlemini çocuk hakları oluşturmuştur.

Çocuk hakları yaklaşımının temel varsayımlarından birisi olan ‘hakların evrensel niteliği’ genel olarak kabul görmeye birlikte; farklı yerel toplumsal yapılar içinde çocuk hakları bir bütün olarak kabul görmemiş ya da

uygulamaya geçirilememiştir. Bunun temelinde, çocuk hakları anlayışının temel varsayımlarından olan ‘evrensel çocukluk kategorisinin’ her toplumsal yapı için geçerli olmaması, evrensel bir çocukluk tanımının farklı koşullarda yaşayan çocukların deneyimlerini dışlaması yer almaktadır.

Evrensel tek bir çocukluk kurgusu kabulünün geçersizliğine paralel biçimde, bir ülkedeki bütün çocukları kapsayacak ulusal bir çocukluk kurgusunun varlık bulması da mümkün görünmemektedir. Türkiye’de kökleri tarihsel olarak daha geçmişe uzansa da, cumhuriyetin kuruluşunun ardından biçimlendirilen çocukluk kurgusu bütün çocukları kapsamamakta, özellikle savaş nesli olan Kürt çocukların yaşadığı “çocukluğun” çeşitli niteliklerini görünmez kılmaktadır.

Türkiye’de hakim olan çocukluk kurgusu ve “savaşın çocuklar üzerindeki etkisi” üzerine üretilen travma odaklı geleneksel literatür, son 10 yıldır Türkiye’nin gündemine giren ve son 5 yıldır önemli tartışmaları da beraberinde getiren Kürt çocukların toplumsal gösterilerde yer alması olgusunu açıklayacak yeterlilikte değildir ve üstelik söz konusu gerçeklikleri örterek görünmez kılacak denli politik yüklüdür. Ancak savaş gibi güç koşullarda yaşayan çocukların barıştan ve onun koşullarından yana taraf olarak bunun için mücadele etmesinin hak olduğunu ve bunun yarattığı iyileştirici gücü gösteren çeşitli eleştirel yaklaşımlar bulunmaktadır. Kürt çocukların siyasetinin tarihsel ve politik bağlamını, siyaset alanı olarak toplumsal gösterileri seçmelerinin dinamiğini anlamaya gereksinim bulunmaktadır.

Kürt özgürlük hareketi tarihsel uzamında ve dönemin sosyo-politik koşullarına bağlı olarak; farklı tarihsel dönemlerde farklı mücadele yöntemlerini temel almış ve yaklaşık 30 yıldır PKK’nin silahlı mücadeleyi temel eylemlilik yöntemi olarak benimsemesiyle, savaş ve onun yarattığı günlük şiddet bölgenin sürekli olarak şiddet sarmalında kalmasına neden olmuştur. Elbette bölgede yaşayan çocuklar da şiddetten birincil derecede etkilenmekte ve şiddet sosyalleşmelerinde temel toplumsal bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Söz konusu şiddet ortamı zaman için Kürt halkının farklı bileşenlerini de bu mücadelenin özneleri konumuna getirmiştir. Örneğin Kürt kadınlar; patriarkal kapitalist sistemin ve bunun ilkel görünümü olan feodal sistemin ezen, ikincilleştiren ve yok sayan pratiklerine karşı kendi özgürlüklerini, etnik kimlikleriyle paralel bir özgürleşme paradigması yaratarak, yıllar içinde Kürt özgürlük hareketinin önemli özneleri konumuna gelmişlerdir (Çağlayan, 2006).

Şiddet ortamı, “Kürt olma” halini politik bir kimliğe dönüştürmüş ve bu durum alışık olduğumuz öznenin dışında çok farklı politik öznellikler yaratmıştır (Darıcı, 2009). Kadınların dışında, Kürt çocuklar da son yıllarda katıldıkları toplumsal gösteriler aracılığıyla siyaset alanına çıkmaya başlamışlardır. Salt Kürt sorunuyla sınırlı olmadan, Türkiye’de çocukların siyaset alanında görülmesi ve daha da ötesi doğrudan siyasetin özneleri haline gelmesi alışıldık bir durum olmadığı için, Kürt çocukların siyaseti de devlet başta olmak üzere farklı otoriteler tarafından doğru anlaşılammıştır.

Toplumsal gösterilere katılan çocukların yaşadıkları çocukluk deneyimlerini anlamak için, çocukları ve tümünden çocukluğu araçsallaştırıp yetişkinlerin paternalist amaçlarının tahakkümü altına alan modern çocukluk paradigmasının empoze ettiği çocukluk kurgusunu yapı sökümüne uğratmak önemli bir başlangıç noktasını teşkil etmektedir. Kürt çocukların yarattığı düşünülen yeni özgürlükçü çocukluğun ve böylelikle çocukların eylemliliklerinin anlaşılması; ancak bu çocukluk kurgusu analizinin bir sonucu olarak mümkün olacaktır.

Modern Çocukluk Paradigması: Bir Başlangıç mı, Yoksa Özgür Çocukluğun İmhası mı?

Çocukluk yetişkinlerden ayrı bir kategori olarak oluşumu dört temel tarihsel durakta değişimlere uğramış ve her bir dönem kendine özgü gelişmeleriyle yeni çocukluklar yaratmış ya da çocukluğu toptan yok saymıştır. Antik dönem, Eski Yunanlılar ve Romalılar dönemleri; Ortaçağ dönemi ve Rönesans; sanayi devrimi sonrası Aydınlanma dönemi ve 19. yüzyıl sonrası kapitalist gelişim dönemleri çocukluğun farklı anlayışlarla kategorileştirildiği temel tarihsel ayrımlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Postman, 1995).

Günümüz ana akım psikoloji bilimi çocuk gelişimi teorilerinin; çocukluğu tüm çocukların takip ettiği “evrensel gelişim basamaklarına” indirgeyen tektipleştirici algısına karşıt “Çocukluğun biyolojik değil toplumsal bir kategori olduğu” (Postman, 1995) “çocukluk” kategorisinin algılanış biçimleri üzerinde önemli bir eleştirel kırılma yaratmıştır.

Matbaanın icadı, sanayi devrimi ile bilimde ve sanatta aydınlanma (Postman, 1995; İnal, 1999) çocukluğun yetişkinlikten bağımsız bir kategori olarak ortaya çıkmasını sağlamış ve bu yeni çocukluk algısı günümüzde halen yaygın biçimde kabul edilen “modern çocukluk paradigmasının” temellerini oluşturmuştur.

Modern çocukluk paradigması, çocukluğu ayrı bir kategori olarak alarak, çocuklar için bir şans gibi görünmekle birlikte aslen şu üç temel varsayımı nedeniyle özgür çocukluğun imhası yolunda önemli bir dönemeçtir. Çocukluğun özgürlüğünün yok edilmesi temel olarak üç ayrı kanalla gerçekleştirilmektedir. Bunlar; (1) paradigmanın sınıfsal, cinsiyetçi ve etnik ayrımcı yapısı; (2) konvansiyonel bilimsel yaklaşımların çocukların bilişsel olarak yetersiz ve gelişimsel olarak eksik oldukları varsayımına dayanan çalışmaları ve (3) politik alanın çocuklardan uzaklaştırılarak çocukların özel alana hapsedilmesidir.

Sanayi devrimi sonrasında hızla artan üretim ve buna bağlı sermaye birikiminin oluşturduğu burjuvazi sınıfının; sahibi olduğu üretim araçlarını ve sermayesini erkek çocukları aracılığıyla geleceğe taşımak motivasyonu; erkek çocuklarının eğitilmesi gerektiği düşüncesinin burjuvazi arasında yaygın biçimde kabul görmesini sağladı. (İnal, 1999). Kapitalizmin hızla köklerini saldırdığı bu dönemde, toplumların sınıfsal yapılanması da hızlanmıştı. Kadınlar eve hapsedilirken ya da fabrikalarda “erkek gücü gerektirmeyen” daha basit işlerde kadınların emek gücü sömürülürken, çocuklar da kısa boyları, hızlı hareket etme kabiliyetleri, çevik yapıları nedeniyle üretimi hızlandırmak için bulunmaz ucuz iş gücü olarak kullanılmaktaydı. Çalışan çocuklar işçi sınıfının çocuklarıydı ve bu çocuklar günde ortalama 12 – 14 saatlerini çalışarak geçirdikleri için onların okula gitmesi düşünülemezdi. Zaten halî hazırda madenlerde, fabrikalarda ve imalathanelerde çalışan işçi sınıfının çocuklarının buralarda çalışmalarına ihtiyaç vardı ve bu nedenle bu çocukların okumaları gereksiz hatta ucuz emek ve sermaye kaybı açısından zararlıydı (Franklin, 1993: 26). Böylelikle dönemim eğitim imkanlarından ilk olarak faydalanacak çocuklar burjuvazinin erkek çocukları olmuştur. Eğer eğitim hakkı, çocukluk kategorisinin oluşumu için başat bir koşulsaydı, modern çocukluk paradigması için çocukluk okula gidebilen orta sınıf erkek çocukların çocukluğundan oluşmaktaydı.

Franklin (1993) bu durumu, burjuvazinin yenilikçi bir tarzda eğitim alacak erkek çocuklarının bu sayede teknolojiyi takip etme şanslarının olacağı, kız çocuklarının ise evde kalarak gelecekte yapacakları ev işlerini öğrenmelerinin daha iyi olacağı yönündeki sınıfsal ve cinsiyetçi bakışına bağlamaktadır.

Sanayi devrimiyle sınıfsal olarak burjuvaziye, cinsiyet olarak erkeğe bırakılan eğitim yani “çocuk olma” hakkı, Fransız Devrimi’yle de egemen ulusun çocuklarına “çocuk olma hakkını” bahşetmiştir. Fransız Devriminin etkisiyle küresel ölçekte değer bulan milliyetçi akımlar ve buna bağlı ulusal değerlerin

güçlenmesi, eğitim sistemine de sirayet etmiş ve milli değerlere bağlı ulusalcı eğitim sistemi oluşmaya başlamıştır.

Özellikle tarih ve coğrafya gibi derslere ulusal içerik kazandırılmış, beden eğitimi ve marş söyleme gibi pratikler ulus devletin sürdürülmesi için çocukların eğitimini araçsallaştırmıştır. Ulusal birlik duygusunu güçlendirici; milli marşlar, bayrak, milli bayramlar, ulusal mitoloji ve törenler gibi milli simgeler ve pratiklerle biçimlendirilen eğitim temel olarak milli ideolojinin meşruiyetini güçlendirip yeniden üretmeyi ve milli duyguları güçlü kılmayı amaçlamıştır (İnal, 1999).

Çocukluğun yetişkinlerden bağımsızlaşarak ayrı bir kategori olarak algılanmasıyla oluşan modern çocukluk paradigması, çocukluğun özgürleştirmemiş velakin çocukları bir bütün olarak kapsayıcı olmaktan uzak bir yapıda; sadece beyaz, orta-üst sınıf, erkek çocuklar çocukluk kategorisine girme “şansını” elde etmişlerdir. Modern çocukluk paradigması çocukları özgürleştirmekten çok öte, onları araçsallaştırmış, çocukluğu ise tümünden maskotlaştırmıştır. Günümüz kapitalist sistemi içerisinde tüm çocuklar kendi başlarına bir değer kazanmaktan uzaktırlar ve aksine sanayi devriminden beri artan kapitalist sömürünün araçlarına, nesnelere dönüşmüş durumdadırlar (Akbaş ve Atasü Topçuoğlu, 2010: 100).

Modern çocukluk paradigmasının epistemolojik temellerini oluşturan bilimsel çalışmaların çocukluğu maskotlaştıran yanlılığı, paradigmanın çocukları nesneleştirmesi sürecini de meşrulaştırıcı bir işlev görmüştür.

Konvansiyonel psikoloji, çocukluğun karmaşık yapısını basite indirgeyerek, lineer gelişimsel teoriler çerçevesinde çocuğu açıklamaya çalışmaktadır. Tüm çocuklar için evrensel geçerliliği olduğu varsayılan teorik kavramsallaştırma; çocukların belirli yaş dönemlerinde belirli yetileri kazandıkları ve dolayısıyla her bir dönemde çeşitli açılardan yetersizliklere sahip oldukları anlayışını temel almaktadır (Habashi, 2004: 82).

Basamaklandırılmış evrensel gelişim modellerine dayanan bu yaklaşımla, tüm çocuklar bir sayılmakta ve farklılıklar görünmez kılınmaktadır. Çocukların bilişsel, duygusal, moral gelişim yetersizliklerine dayanan bu ana akım geleneksel psikoloji yaklaşımları, yetişkin olma ile çocuk olma arasına önemli düzeyde bir hiyerarşi yerleştirerek yetişkinlerin çocuklar üzerindeki statükolarını korumalarına yol açmaktadır.

Habashi (2004: 82), sadece psikolojinin değil tüm sosyal bilimlerin çocuklara dair dar bir bakış açısına sahip olduğunu iddia ederken, sosyal bilimlerin ‘çocukların iletişim becerileri ve olayları değerlendirme yetileri açısından yetersiz oluşu’ varsayımını temel almasının çocukların özneleşmesi sürecinin önünü ciddi biçimde tıkadığına işaret etmektedir.

Çocukluğun bu gelişimsel açıklamalarına karşı çıkan araştırmalara göre ise; çocukluk sabit bir gelişimsel aşama değildir ve biyolojik belirleyicilerle birlikte kültürel ve sosyal çevre, kişisel yetkinlik, ekonomik ve politik koşullara göre yapılanan çocukluğun farklı sosyal inşa biçimleri vardır. Çocukluğun bu sosyal inşa biçimleri son derece çeşitlilik arz eder ve her bir çocuk ancak kendi koşulları içinde değerlendirilebilir (Boyden, 2003).

Çocukluğu sosyal inşa sürecinin sonucu olarak gören yaklaşımlar; savaş ortamlarındaki çocukların mutlaka olumsuz travma yaşantılarını deneyimleyecekleri, yaşadıkları güç koşullara karşı mücadele edecek kapasiteden yoksun oldukları ve bu nedenle bu koşullarda çocukların sadece yetişkinler tarafından korunması gerekliliğini iddia etmektedir.

Oysa çatışma ortamlarındaki çocuklarla yürütülen bilimsel çalışmalar bu savı desteklememektedir. Örneğin, Sierra Leone’de “çocuk asker” olarak değerlendirilen çocuklarla yapılan görüşmelerde; çocukların önemli bir kısmı ailenin kaybı ve günlük yaşamın şiddet dolu olması nedeniyle olumsuz yaşantılarını anlatmış olmakla birlikte, kendilerini kurban olarak görmedikleri, aksine baskı altına alınmış toplumlara için mücadele eden sosyal ve politik özneler olarak tanımladıkları ortaya çıkmıştır (Dawes, 1990; Punamaki & Suleiman, 1990, Akt: Summerfield, 2000).

Son dönemde savaş ve politik şiddet ortamında yaşayan çocukların bu süreçten kazanımları olduğu doğrultusunda çeşitli araştırma bulguları ortaya konmaktadır. Bu araştırmalarda; travmanın her zaman negatif sonuçlar yaratmayacağı ve aynı zamanda kişilerin yeni kapasitelerini, güçlerini ve baş etme becerileri keşfetmelerini de sağlayabileceğine dikkat çekilmektedir. (Punamaki & Suleiman, 1990; Macksoud, Aber & Cohn, 1996; Rousseau, Said, Gagne, & Bibeau, 1998; Akt: Pederson, 2002). Travma, savaş ve kayıp yaşantısı sadece negatif sonuçlar doğurmaz ancak kişilerin ve toplulukların sosyal eşitsizliklere karşı direnme güçlerini artırır (Zarowsky & Pedersen, 2000; Akt: Pederson, 2002).

Barber (2001: 276) İntifada sürecinde toplumsal gösterilere katılan Filistinli çocuklarla yaptığı çalışmada; politik aktivizmin sivil katılım ve psikolojik iyi oluş açılarından olumlu bir etki yarattığını bulmuştur. İntifada ortamının şiddet içeren yapısına rağmen, bu konuda yapılan araştırmaların bir bölümünde çocuklarda “travma” olgusuna rastlanırken bir bölümünde bu sonucun elde edilmemesi konusunda, çocukların politik çatışma olgusuna yükledikleri anlamın önemli bir faktör olduğu görülmektedir (Barber, 2001: 278)

Sait’e göre (2004: 212); Filistinli çocukların toplumsal gösterilere katılımı nedeniyle kendi haklarını tehlikeye attığını iddia edenler, çocukların maruz bırakıldığı işgal ve şiddet ortamının kompleks yapısını yeterince doğru yorumlayamamakta ve ayrıca “çocuk hakları” kavramının çerçevesini de yanlış kurmaktadırlar.

Çocukluk dönemiyle ilgili alanyazın incelendiğinde, modern çocukluk paradigmasını besleyen çalışmaların alanyazına hakim olduğu görülmektedir. Çocukluğun özgürlüklü bir kategori olarak ele alınması için özellikle eleştirel yaklaşımların; çocukluğun sosyal bir inşa süreci olduğu, bilişsel yeterliliğe sahip bireylerden oluştuğu ve savaş gibi güç koşulların sadece olumsuz sonuçlar doğurmayarak çocukların yaşadıkları sorunlara yönelik mücadele güçlerini artırıcı bir etkisi olduğu yönündeki çalışmaların dikkate alınması gerektiği aşikardır.

Kürt çocukların eylemliliklerini anlamak için gereken son analiz, modern çocukluk paradigmasının çocuğu kamusal alandan dışlayarak, özel alana hapsedici politikaları temel almasıdır.

Fiziksel, bilişsel ve duygusal olarak yetersiz olduğu varsayılan çocukların bu nedenlerle koruma altında tutulması gerekliliği modern çocukluk paradigmasının temel savlarından birisidir. Bu korumacı güvenlik anlayışına paralel olarak çocuklar kamusal alandan dışlanmış ve özel alana (eve) hapsedilmiştir (Postman, 1995 ve Roche, 1999; Akt: Alankuş, 2007: 46). Çocuğun kamusal alanda görünür olduğu tek alan, birer disiplin edici kurumlar olarak okullar olmuş, bunun dışında çocuklar özel alana hapsedilmiştir.

Çocukluğun ayrı bir kategori olarak oluşumunda önemli rol oynayan okullar, günümüz çocuk hakları anlayışı içinde çocuğun eğitim hakkını kullandığı vazgeçilmez kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak yetişkinlerin ilgi, istek ve talepleri doğrultusundaki müfredata tabi olan çocuklar, sıkı denetim anlayışıyla oluşturulmuş okul disiplin kurallarına riayet etmek

zorunda bırakılmış ve böylelikle aslında çocukları özgürleştirilmesi gereken okullar; çocukların yetişkinlerin daha fazla denetimine ve yönetilmelerine tabi oldukları kurumlar haline dönüşmüştür (Alankuş, 2007: 44).

Ezilenlerin Pedagojisi adlı eserinde Freire (2008), eğitimin nötr olmasının imkansızlığını temel alarak, çocukların tamamen pasifize edildiği; öğretmen, okul yönetimi ve ailenin çocuğun eğitiminin içeriğinden disiplin kurallarına kadar belirleyicileri olduğu bankacı eğitim modeli adını verdiği eğitim sistemini eleştirmektedir. Freire'ye göre (2008) bu eğitim sistemi içinde çocuğa düşen, kendisine yüklenen bütün yığma malzemenin edinilmesi ve bu süreçte yetişkinlerin belirlediği sistemle ilgili hiç bir katılım göstermeden, sadece sistemin ona sunduklarını kabul etmektir. Modern eğitim sisteminin kutsallaştırılması, bankacı eğitim modelinin çocukları otomatlara çevirme çabasını görünmez kılmaktadır. Bu eğitim modelinin uygulanmasının amacı çocukların sistemle uyumlulaştırılmasıdır. Dolayısıyla, modern eğitim paradigmasının temel amacı, sistemle uyumlu çocuklar yaratmaktır.

Tan (1988); dünyanın her yerinde okulların kurulu düzeni yeniden üretmek için tasarlanmış örgütlü girişimler olarak değerlendirmektedir. Okul kurumun en temel savunularından birisi olan “eşitlik” ilkesi, tam da okullaşma aracılığıyla sınıflı toplumu pekiştirmekte ve sınıfsal eşitsizlikleri görünmez kılmaktadır. Tan (1988), okullaştırmanın ardında yatan ideolojiyi ve buna bağlı politikaları anlatmak için “gizli program” kavramsallaştırmasını kullanmakta ve devletlerin okullar aracılığıyla resmi ideolojilerini çocuklara empoze etmeye çalıştığını söylemektedir.

Sonuç olarak modern çocukluk paradigmasına bu araştırma kapsamında 3 temel eleştiri getirilmektedir: (1) çocukluğun sınıfsal, cinsiyetçi ve etnisite temelli inşası; (2) evrensel, tekil ve çocukların yetersizliklerine odaklanan çocukluk kurgusunu temel alan bilimsel çalışmalar ve (3) çocukların özel alana hapsedilmesi modernist paradigmanın zayıf yönleri olarak düşünülmektedir. Paradigmanın bu eksikliklerinin sonuç olarak çocukları nesneleştirdiği ve savaş gibi farklı koşullarda yaşayan çocukların farklı çocukluk deneyimlerini görünmez kıldığı düşünülmektedir.

Türkiye’de Çocukluğun Paternalist İnşası

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Türkiye’nin toplumsal yapısına etkiye bulunacak önemli dönüşümler yaratılmış ve bu dönemde cumhuriyetin kurucu ideologları, pek çok şeyde olduğu gibi çocukluğu da yeniden kurgulamışlardır. İnal (1999); Türkiye tarihindeki bu korumacı çocuk politikasının altında

paternalist bir anlayış yattığını ve millileştirilen çocukluk kategorisi ile birlikte Türkiye’de çocukluğun “Paternalist Politikanın Milli Öznesi” olarak kurgulandığı ve paternalist politikanın ideal Türk çocuğunun yaratılması hedeflendiğini belirtmektedir.

Paternalizmin yaygın biçimde kabul görmesinin ve meşrulaştırılmasının üç nedeni vardır (Franklin, 1993: 41):

1. Çocuklar politik özerklik için gerekli rasyonalite, bilgi ve deneyimden yoksundurlar ve bu yetersizliklerinden dolayı korunmalıdırlar.
2. Çocuklar olgunlaştıkça yetişkinlerin onlar için aldıkları kararın doğruluğunu görecekle ve onaylayacaklardır. Paternalizm bu anlamda “geleceğe yönelik bir rıza” ile meşrulaştırılmaktadır.
3. Çocukların kendi hayatlarını kendi başlarına sürdürebilecek yeterliliğe sahip değillerdir ve bu nedenle yetişkinlere gereksinimleri bulunmaktadır.

Cumhuriyet döneminde uygulanmaya başlanan paternalist politikalar pratiğe üç kanaldan aktarılmıştır: resmi yetkililerin sözlerinde, mevzuatta ve milliyetçi pratiklerde (İnal, 1999). Çocuklara yönelik bu paternalist politika çocuğun yer aldığı kamusal alana, ulusal entegrasyon amaçları doğrultusunda devleti daha fazla sokarak çocuğu kamusal alandan çıkarmıştır. Çocuklara bu dönemde çok sayıda rol ve sorumluluk yüklenmiş ve bu sorumlulukların başında ulusal aidiyet ve ulusa bağlılık ve bu uğurda her türlü düşmanla savaşıma çağrısı gelmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda, Fransız devrimi sonrası tüm dünyada etkileri görülen eğitime ulusal nitelikler kazandırılması sürecini Türkiye Cumhuriyeti de uygulamaya başlamış ve eğitim sistemine ritüel ve törenlerle simgelenen pek çok milliyetçi pratik kazandırılmıştır. Eğitim müfredatının millileştirilmesi, Andımız, İstiklal Marşı törenleri ile ulusal günleri ve kahramanları anma gibi pratikler eğitimin ulusal nitelikleri arasında en başta gelmektedir (İnal, 1999).

Eğitimin ideolojik yapısı, devletin çocuğa ve çocukluğa yönelik kurgusunu da ifşa eder niteliktedir. Uluğtekin’e göre (1986; Akt: Cılga, 2004: 16); devletin öğrenci konumundaki çocuğa ve gence bakış açısı demokratik oluşumların belirleyicisidir. Bu anlamda, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bu yana eğitimin milli değerler üzerine inşa edilmesi, devletin nasıl bir çocukluk oluşturmaya çalıştığının da bir göstergesidir.

Kürt Çocukların Siyasetinin Kısa Tarihsel Arka planı

Kürt çocukların toplumsal gösterilere katılımları yoluyla ortaya koydukları siyasi eylemliliğin görünür olmaya başlaması 2000’li yılların başlarına denk düşmekle birlikte; özellikle 2006 ve 2008 yılları çocukların gösterilere katılımı bakımından birer dönüm noktası olma niteliği taşımaktadır. 2006 yılının Mart ayında, Muş, Diyarbakır ve Bingöl ilçelerinde gerçekleşen çatışmalarda 14 PKK mensubu öldürülmüş ve 28 Mart 2006 günü yaşamını yitiren 4 PKK’linin cenazelerinin Diyarbakır’da geniş bir kitle tarafından defnedilmesinin ardından çatışmalar başlamış ve sonrasında Diyarbakır’da yaklaşık 10 gün sürecek olan toplumsal gösteriler gerçekleştirilmiştir (İHD Raporu, 2006). Bölgede incelemeler yapan sivil toplum örgütlerinin incelemelerinde ortaya konduğu üzere; yoğunluklu olarak 28 – 30 Mart 2006 tarihlerinde yapılan gösterilerde güvenlik güçleri hukuksuz ve keyfi biçimde gösterilere müdahale etmiş ve aşırı güç kullanan polise halkın karşılık vermesiyle günlerce süren çatışmalar meydana gelmiştir. Çok sayıda çocuğun da katıldığı bu eylemlerde, özellikle polisle çıkan çatışmalarda çocukların polislerle taş atması; sonraki süreçte toplumsal gösterilere katılan Kürt çocukların medyada “taş atan çocuklar” olarak anılmasına yol açmıştır.

Çocukların çatışmalı toplumsal gösterilerde görüldüğü bir diğer önemli toplumsal olay, 2008 yılında Abdullah Öcalan’a işkence yapıldığı iddialarıdır. Bu iddiaların yayılmasının ardından Kürt illeriyle birlikte, İstanbul başta olmak üzere batıdaki büyükşehirlerde de çocuklar gerçekleştirdikleri “radikal” eylemlerle kamuoyunun gündemine gelmişlerdir (Darıcı, 2010). Ayrıca Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın bölgeyi ziyareti sırasında da gösteriler meydana gelmiş, bu toplumsal gösterilere de çocukların yoğun katılım gösterdiği gözlenmiştir (AF Örgütü Raporu, 2010)

Çocukların Toplumsal Gösterilere Katılımını Anlamak

Modern çocukluk paradigmasının gölgesindeki çocukluk kurgusu Türkiye’deki tüm çocukları içerleyememiş ve farklı toplumsal koşullarda yaşayan çocuklar için farklı çocukluklar oluşagelmiştir. Bu çalışma kapsamında ele alınan Kürt çocukların da; yaşadıkları savaş, baskı ve ayrımcılık koşullarına karşı mücadele etmek amacıyla toplumsal gösterilere katılımlarıyla, bu modern çocukluk paradigmasını kabullenmeyerek yeni özgürlükçü bir çocukluk yaratmaya başladıkları düşünülmektedir.

Firestone (Akt: Tan, 1989), modern çocukluk paradigmasının bütün çocukları içermediği gibi, bu çocukluk kategorisini benimsemeyen gecekondular ve işçi sınıfının çocuklarının mevcut paradigmayı yıkmaya şansı olduğunu

söylemektedir. Firestone'a göre (Akt: Tan, 1989), alt sınıflara ait çocukların özgür çocukluğu yaratma imkânı her zaman olmuştur çünkü tarihsel olarak çocukluk süreçleri alt sınıflara ya çok geç ulaşmış ya da hiçbir zaman tam olarak yerleşme şansı bulamamıştır.

Yaklaşık otuz yıl süren savaş ortamında yaşayan, ayrımcılığa ve hak ihlallerine uğrayan Kürt çocuklar da, mevcut paradigmaya sığmayarak, kendi özgürlükçü çocukluklarını yaratma şansı elde etmiştir.

Çocukların toplumun aktif yurttaşları olduğu kabulünden yola çıkarak, kendi görüşlerini ifade etme, görüşleri doğrultusunda mücadele etme hakları temelinde katılım mekanizmalarında yer almaları politik katılımın özünü oluşturmaktadır.

Hart (1997), çocuğun katılımının özellikle elverişsiz koşullardaki çocuklar için çok önemli olduğunu vurgulamaktadır. Hart'a göre (1997), “güç koşullarda yaşayan çocuklar özellikle benzer sorunu yaşayan başkalarıyla birlikte bir işi yürüttüklerinde ayrımcılığa ve baskıya karşı direnmeyi ve ötekilerle dayanışma içinde eşit haklar için savaşmayı öğrenmeleri başlı başına temel bir demokratik haktır”.

Çocukluğun kamusal alandan dışlanmış tezahürlerine alışık bir toplumsal yapıda, çocukların sokaklarda ve gösterilerde görünmesi toplumsal çocukluk şemalarına uymaması nedeniyle bilinçli bir politika tarafından marjinalleştirilmektedir. Durna ve Kubilay'a göre (2010) bunun sonucunda kamusal alandan dışlanan çocuğun yeniden kamusal alanı sahiplenmeye başlamasına yönelik muhafazakar çocukluk anlayışı üç farklı söylem üretiyor:

1. Gösterilere katılanlar 18 yaşından küçük olsalar da aslında onlar çabuk büyümüşlerdir yani “çocuk” değillerdir.
2. Çocukların gösterilerde yer almaları kendi öz iradeleri sonucunda gerçekleşmiyor.
3. Toplumsal gösterilere katılan Kürt çocukların çeşitli gruplar tarafından kullanılıyor.

Kürt çocukların toplumsal gösterilere aracılığıyla ürettikleri siyaseti değersizleştiren bu söylemler; muhafazakar değerlerin dışında politik

çocukluğu yaratan çocuklara yönelik en temel reaksiyon olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çocukların politik eylemliliklerinin şiddet olarak nitelendirilmesine karşı Darıcı'nın oldukça çarpıcı bir değerlendirmesi bulunmaktadır (2011): "Çocukların zaman içinde katıldıkları toplumsal gösterilerde ortaya çıkan "şiddet" olgusu, aslında çocukların kendilerini kurma, kendilerine ait olanı kurtarma ve kendilerine çizilen sınırları aşma olanağı tanıyor." Şiddetle sosyalleşmiş ve kendilerini başka şekilde ifade etme imkanı verilmemiş Kürt çocukların, politik eylemlilikleriyle kendilerini bu şiddet alanında var ettikleri tespiti, detaylı analizlerle incelenmeye değerdir.

Şiddet bağlamındaki bu tespite paralel biçimde Üstündağ (2011); Kürtlere yönelik bütün baskıcı politikaların sonucunda çocukların tam da bu nedenle özgürlük alanlarını kurmaya yöneldiğini ifade ettikten sonra, çocukların elindeki şiddetin bir şekilde bir özgürlük alanı olduğunun kabulünün zorunluluğuna dikkat çekmektedir.

Değirmencioğlu (2010); çatışma ortamında büyüyen çocukların katılımını değerlendirdiği çalışmasında; çatışma ortamının çocukların yaşadığı mahalleyi, komşuları, aile üyelerini ve akranlarını etkilemesi durumunda çocukların yaşananları anlama çabalarının kaçınılmaz olarak eyleme ve taraf olmaya dönüşeceğini ifade etmektedir.

Değirmencioğlu (2010); çocukların şiddet ortamlarında bulunmalarının tehlikelerine işaret ettiği yazısında, şiddetten koruma söylemine dayandırılarak çocukların kendilerini ifade etme ve sorunlara karşı çıkma haklarının da engellenemeyeceğini belirtmektedir.

Ekonomik ve eğitim desteğinden yoksun bırakılma, sosyal dışlanma sonucunda destek mekanizmalarından uzak tutulma, toplum tarafından marjinalize edilme çocukların "yeniden mağdurlaştırılmasına" (re-victimization) yol açmaktadır. Çocukların "düşmanlaştırma" nedeniyle marjinalleştirilmesi, onları politik aktivizme yönlendiren önemli sebeplerden birisidir (Denov, 2010).

Kürt çocukların politik sosyalizasyonlarının ve toplumsal gösterilere katılmalarının çeşitli öncül nedenleri bulunmaktadır. Adana'da yaşayan çocuklarla yaptığı saha araştırmasında çocukların aktif olarak siyasete katılmalarının en önemli sebebinin zorunlu göç olduğunu söyleyen Darıcı'ya göre (2011: 20); zorunlu göç sonucunda yaşanan acıların zaman

çinde çocuklara aktarılması, yeni bir kente gelen çocukların kent yaşamına entegrasyonunun sağlanmaması, çocukları bekleyen yoksulluk bir bütün olarak çocukların gösterilere katılmasında etkili olmuştur. Darıcı (2011: 20), çocukları gösterilere yönlendiren olgulardan birisi olarak da toplumsal belleğe işaret etmekte ve çocukların büyüklerinden devraldıkları şiddet hafızasının etkisini anlatmaktadır. Bunlara ek olarak çocukların kent yaşamında sürekli olarak devlet şiddetine maruz kalmaya devam etmesi ve buna karşı çocukların haklarını arayacakları farklı katılım mekanizmalarının bulunmayışı da çocukların gösteriler aracılığıyla toplumsal süreçlere katılma eğilim gösterdiklerini düşündürmektedir.

Savaş / Silahlı çatışma ortamında yaşama anlamında benzer tarihsel ve sosyo-politik arka plana sahip Filistinli çocuklar ile ilgili yapılan araştırmalar; Türkiye’de çocukların gösterilere katılımlarını anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır. Sait (2004: 215); Filistinli çocukların toplumsal gösterilere katılmasının, çocuk haklarının ihlali olup olmadığını değerlendirdiği araştırmasında; Filistinli çocukların şiddet içeren gösterilere katılma motivasyonun, makro sosyal, ekonomik ve politik alandaki çatışmalardan geldiğini bulmuştur. Chatty ve Hundt (2001, Akt: Sait, 2004: 218); politik sokak aktivizminin; “Filistinli çocukların kendilerini var edebilecekleri alternatif alanların olmamasının” bir sonucu olarak ortaya çıkan bir ihtiyaç olarak değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir.

Barber (2001: 277) tarafından yapılan araştırmada da benzer biçimde tarihsel süreç içindeki baskı ve eşitsizliklerin etkisiyle toplumsal gündemde yer tutma isteğinin, Filistinli çocukların İntifada’ya katılmasında temel motivasyonunu oluşturduğu bulunmuştur.

Çocukların toplumsal gösterilerdeki eylemliliklerinin şiddet olarak nitelendirilmesine karşı Darıcı’nın (2011: 23) oldukça çarpıcı bir değerlendirmesi bulunmaktadır: “Çocukların zaman içinde katıldıkları toplumsal gösterilerde ortaya çıkan “şiddet” olgusu, aslında çocukların kendilerini kurma, kendilerine ait olanı kurtarma ve kendilerine çizilen sınırları aşma olanağı tanıyor.” Şiddetle sosyalleşmiş ve kendilerini başka şekilde ifade etme imkanı verilmemiş çocukların, gösterilere katılımlarıyla kendilerini bu şiddet alanında var ettikleri düşünülmektedir.

Şiddet bağlamındaki bu tespite paralel biçimde Üstündağ (2011: 25); Kürtlere yönelik bütün baskıcı politikaların sonucunda çocukların tam da bu nedenle özgürlük alanlarını kurmaya yöneldiğini ifade ettikten sonra, çocukların

elindeki şiddetin bir şekilde bir özgürlük alanı olduğunun kabulünün zorunluluğuna dikkat çekmektedir.

Akner (2010: 9) Mersin'in altı mahallesinde çocuklarla gerçekleştirdiği saha araştırmasında; Kürt çocuklarla devlet arasındaki uçurumun çok erken yaşlarda oluşmaya başladığı sonucuna ulaşmıştır. Çocuklarla yapılan mülakatlar sonucunda, zorunlu göçün çocuklar üzerindeki etkileri, çocukların etnik kimliklerine karşı inkarın farkında oldukları, sistematik biçimde devlet şiddetine maruz kaldıkları ve batılı medya kanallarına güvenmedikleri ortaya çıkmaktadır (Akner, 2010). Ayrıca söz konusu araştırmada, çocuklar toplumsal gösterilere katılımın bilinçsiz bir şekilde yapılmadığını vurgulamaktadırlar (Akner, 2010: 231).

Kırımsoy ve Acar (2010: 131), Diyarbakır ve Adana'da toplumsal gösterilere katılımları nedeniyle gözaltına alınan, tutuklanan, tutuksuz yargılanan ve yargı süreçleri tamamlanan 15 çocukla yüz yüze görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Araştırmacılar çocukların gösteri gününe, polisle karşılaşmalarına, mahkeme-hastane sürecine, tutukevi-ceza infaz kurumlarında yaşadıklarına ve geleceğe ilişkin beklentilerine dair değerlendirmelerini almışlardır. Görüşme yapılan bütün çocukların polis başta olmak üzere fiziksel devlet şiddetine maruz kaldıkları ve buna cinsel ve sözlü şiddetin de eşlik ettiği görülmektedir. Gözaltı ve yargılama sürecinin çocuğa özgü adalet sistemi düzenlemeleri ve etiğine uygun olmadığı, yargılamanın hemen her aşamasında işkence, kötü muamele, tehditle karşı karşıya geldikleri anlaşılmaktadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Savaş / silahlı çatışma ortamında yaşayan çocukların katılım hakkının bir kullanım biçimi olarak katıldıkları toplumsal gösteriler, etnik kimlik ve savaş hakkında görüşlerinin tespit edilerek; bu görüşleri temelindeki çocukluk deneyimleri ile modern çocukluk paradigmasının çocukluk kurgusu arasındaki farklılıkların ortaya konmasını hedefleyen bu araştırmada, “algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasını” (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 39) sağlayan nitel araştırma modeli kullanılmıştır.

Niteliksel araştırmanın bağlamsal duyarlılığı, araştırılan kişi grup ya da olayları nesneleştirmemesi; insanların gerçekliğe yükledikleri anlamı, algıları ve kavrayışları ortaya çıkarması ve kuramsal bir bütünlüğe ulaşma hedefi (Kümbetoğlu, 2008: 47) ile bu araştırmanın çocukları nesneleştirmeme, toplumsal gösterilere katılım hakkında çocukların çeşitli konulardaki algılarını ortaya çıkarma ve farklı çocukluk deneyimlerini kuramsallaştırma

hedeflerinin örtüşmesi, nitel araştırma modelinin seçilmesindeki temel motivasyonu oluşturmuştur.

Araştırmanın öznelere Diyarbakır’da yaşayan 3 kız 20 erkek olmak üzere toplam 23 çocuktur. Toplumsal gösterilere katılan çocuklara yönelik çalışmaları olduğu tespit edilen Türkiye İnsan Hakları Vakfı Diyarbakır Temsilciliği’nin çalışmalar gerçekleştirdiği çocuklar, kentteki siyasi partilerden aktif çocuk birimi olan tek parti olan Barış ve Demokrasi Partisi’nin Bağlar İlçe Teşkilatı Çocuk Meclisi bünyesinde çalışmalar yürüten çocuklar ve toplumsal gösterilerin kent içinde en çok sergilendiği ilçe olan Bağlar Belediyesi’ne bağlı olarak çocuklara yönelik çeşitli hizmetler sunan Çocuk Eğitim Destek Evi bünyesinde yer alan çocuklarla görüşülmüştür.

Araştırmacı tarafından geliştirilen ve çocukların savaş ortamında yaşama deneyimleri, etnik kimlik ve toplumsal gösteriler hakkındaki düşüncelerini ortaya çıkaracak yarı yapılandırılmış bir görüşme formuna sağdik kalınarak veri toplanmıştır. Araştırmanın söz konusu saha uygulamasında elde edilen veri seti, araştırmacının amaçlarına uygun kategoriler etrafından öbeklenerek analiz edilmiştir. Mevcut araştırmada buna bağlı kalarak, “modern çocukluk paradigmasına yönelik eleştiriler bağlamında savaş / silahlı çatışma ortamında yaşayan çocukların farklı çocukluk deneyimleri” ve “katılım hakkının bir kullanım biçimi olarak gösterilere katılım ile ilgili çocukların çocukluk deneyimleri” iki temel kategori olarak belirlenmiş ve görüşme notları, bu iki kategoride öbeklenen alt kategoriler etrafında analiz edilmiştir.

MIZRAK ÇUVALA SİĞMAZ: KÜRT ÇOCUKLARIN SİYASETİ VE YENİ ÇOCUKLUK

Modern çocukluk paradigması ve buna eklenen paternalist ideal Türk çocuğu yetiştirme projesi, Kürt çocukların çocukluklarını açıklamada yetersiz kalmış ve sonuç olarak süreç içinde Kürt çocuklar bu çocukluk kurgusunun dışında kalmışlardır. Çocuklar kendileri var etme çabasının bir aracı olarak kimliklerine sahip çıkarak ve savaşın yarattığı yıkım ve baskılara karşı çıkmak için siyaset alanına yönelmişler ve yaşadıkları kentin politik gerçekliklerine paralel biçimde de bu siyaseti sokakta yapmaya başlamışlardır.

Toplumsal gösterilerde yer alan çocuklar olgusu; kendine özgü nitelikleri olan bir toplumsal olgudur. Yılmaz (2010: 43), toplumsal gösterilere katılımıyla tüm kamuoyunu harekete geçiren çocukların yarattığı olgunun ne yalnızca Kürt sorunu ne de sadece çocuk sorunu olarak ele alınamayacağını; karşımızdaki olgunun bir “Kürt çocukları” olgusu olduğunu söylemektedir.

Araştırmanın amaçları doğrultusunda araştırmanın öznelere olan çocukların görüşleri değerlendirildiğinde, Kürt çocukların hayatlarının baskı, ayrımcılık ve şiddet sarmalında sürdürmeye karşı, bütün bu sorunların kaynağı olarak gördükleri etnik kimliklerine sahip çıkarak toplumsal gösteriler aracılığıyla mücadele eden, hakkını arayan yeni bir çocukluk yaratmaktadır.

Yeni Çocukluğun Kurucu Ögesi: Kimlik **“Kürt Olmak Zaten Yasak!”**

Çocukların Kürt olma tanımlarını incelerken aslında Kürt kimliğinin nasıl inşa edildiğinin de izlerini sürmek mümkün olmaktadır. Genel olarak çocuklar “Kürt olmak” durumunu üç ayrı bakışla değerlendirmişlerdir. Çocuklardan bazıları Kürt olmayı, yaşanan acılar, hak kayıpları çerçevesinde tanımlamakta; bazı çocuklara göre Kürt olmak gurur duyulacak bazı niteliklere sahip olmak anlamına gelirken bir grup çocuk içinse etnik kimlik anlamında Kürt olmanın, diğer etnik kimliklerden farkı olmadığı biçiminde değerlendirilmektedir.

Çocukların görüşlerinden, kimlik inşası sürecinin çoğunlukla yaşanan acılar, travmalar ve hak kayıpları çerçevesinde oluştuğu görülmektedir:

Kürt olmak demek, bu ülkede ötekileştirilmiş bir toplum demek. (18 Yaş)

Kürt olmak zaten yasak. (13Yaş)

Çocuklar Kürt kimliğini yaşanan acıların sebebi gibi algılamaktadır. Savaşın, günlük hayatlarındaki şiddetin ve ayrımcılığın “Kürt olma” nedeniyle gerçekleştiğini düşünen çocuklar bu nedenle sahip oldukları etnik kimliği çoğunlukla travmatik yaşantılar, acılar, yıkımlar ve yokluklar gibi olumsuz değerlerle tanımlamaktadırlar.

Bununla birlikte Kürt olma halinin özgürlük ile özdeşimi, araştırmada sürekli ortaya çıkan bir bulgudur:

Kürt olmak, özgürlük demek. İnsanların mutlu olması demek. (11 Yaş)

Kürt olma durumu ile ilgili bunları düşünen çocukların, “Kürt çocuk olmak” ile ilgili görüşleri, bu tezin ana savunusu olan Kürt çocukların yeni bir çocukluk kategorisi oluşturdukları savını destekler niteliktedir. Kendine özgü niteliği, kendine özgü değerleri, politik yapısı ve eylemliliği olan yeni bir çocukluk kategorisini inşa eden Kürt çocukları; kendilerine empoze edilen çocukluk durumlarını tamamen olumsuz değerler çerçevesinde anlatıyorlar. Kürt

olma durumunda da karşımıza çıktığı gibi, yaşadıkları sorunlar temelinde bir çocukluk kategorisi inşa eden Kürt çocuklar aslında bu sorunlara karşı aktif mücadele içinde olduklarını da aynı çocukluk kategorisi içinde tanımlamaya çalışıyorlar:

Bana çocukluğum yaşatılmadı ve yaşatılmamaya devam ediyor. Ufacık bir yeğenim var kalkıyor slogan atıyor. O çocuk ya çocuk, bunları bilmesi garip. Ama böyle bir ortamda olduğu için normalde. Bunu gerektiriyor, koşullar bunu gerektiriyor maalesef. (15 Yaş)

Kürt çocuğu olmak, ilkokula başladığım zaman bir hiç olmakla... Kürt çocuğu olmak kendini var edebilmekle var edememek arasında bir şey... (18 Yaş)

Kürt çocuk olmanın “kendini var edebilmekle var edememek arasında bir şey” olduğu düşüncesi, modern çocukluğun Kürt çocukları yoklaştırması ve buna karşın Kürt çocukların kendi çocukluklarını kurması arasındaki bağlantıyı göstermektedir.

Kürt ve çocuk bir arada olmuyor ki... Şimdi bu coğrafyada çocuk yok ki... (18 Yaş)

“Kürt” ve “çocuk” olma durumlarının birlikte gerçekleşmediği yönündeki ifade; modernist paradigmanın yarattığı çocukluğun Kürt çocuklar tarafından kabul edilmediğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Bu olumsuzluklar içinde, Kürt çocuklar kendilerini mücadele eden, sorunlara karşı isyan eden, baş kaldıran; yani politik özneler olarak da tanımlamaktadır:

Kürt çocuğu özgürlük için, halk için savaşıyor. Büyük olunca da dağa çıkıyorlar. (11 Yaş)

Başkaldırmalı çocuklar. Bunu sadece taş atmak, Molotof atmak ya da bomba atmak ile değil. Mesela bugün bir dersi boykot etmek bile başkaldırıdır. (18 Yaş)

Kürt Çocuklar Taşları Yerinden Oynatıyor: Politik Çocukluk ve Siyaset Mekanı Olarak Toplumsal Gösteriler - “Taş Atıyorum Çünkü Özgür Değilim!”

Bugüne kadar kamusal alandan dışlanan çocukluğun, yeniden kamusal alanda ve hatta sokaklarda görülmesi mevcut çocukluk anlayışı çerçevesinde açıklanamadığı için, çocukların kendi iradeleriyle gösterilere katılmadığı

ve aslında onların kullanıldığı retoriğine yol açtı (Durna ve Kubilay, 2010: 56). Oysa modern çocukluk paradigmasının çocuklara kaybettirdiği güç ve statüyü, Kürt çocuklar politik aktörler olarak ellerine aldılar (Darıcı, 2009: 50). Toplumsal gösterilere katılarak ve katıldıkları gösterilerde devlet şiddetine karşı kendi savunmalarını geliştirerek Türkiye toplumunun gündemine girmeyi başardılar.

Kürt çocuklar için bir politika yapma alanı olarak toplumsal gösteriler farklı anlamları temsil etmekte ve her birisinin bu alanda kendisine yarattığı politik mücadele farklı biçimler almaktadır. Çocuklar toplumsal gösteriler düzenlemenin ve bunlara katılmanın düşüncelerini ifade etmek, haklarını savunmak ve karşı çıktıkları şeyleri protesto etmek amacını taşıdığını ifade etmektedirler:

Bir hakkı savunmak, kendi haklarını alabilmek için yapılır toplumsal gösteriler. (18 Yaş)

Haklarını istiyorlar. Mesela kendi ülkelerinin olmasını istiyorlar. Kendi istediklerini yapmalarını istiyorlar. Mesela çoğu insan Türk bayrağı taşıyor, onlar da Kürt bayrağı kaldırmak istiyor. (12 Yaş)

Kendi anadilinde rahat özgür bir yaşam istiyorlar. Kendi haklarını istiyorlar bir de barış istiyorlar. (16 Yaş)

Mesela Kürtçe dil için gösteriler yapıyorlar. Sonra mesela bir gerilla şehit düştüğünde onlar için. Her şey için, bir sorun olduğu için. Demokratik özerklik için. (13 Yaş)

Çocukların gösterilere PKK ya da aileler tarafından zorla yönlendirildikleri yönündeki söylemlerin gerçek olmadığını çocuklar gösterilere katılma nedenlerini ifade ederken ortaya koyuyorlar:

Bence çocuklar anadillerini koruyabilmek için taş atıyorlar. (13 Yaş)

Taş atıyorlar çünkü Kürttürler diye. Kürtlüklerini belirtmek istiyorlar bence ondan. (12 Yaş)

Televizyonun dediği gibi bizlere para verildiği yok. Para verilse zaten, devlet gelir iki mislini verir çocuk gider devlete yardım eder. (18 Yaş)

Çocuklar toplumsal gösterilere katılmayı sorunlara karşı mücadele etmenin bir yolu ve bir hak olarak ele alırken, gösterilerde “taş” ya da “molotof” atma

sebepleri incelendiğinde ise; polis ya da jandarma tarafından uygulandığını düşündükleri devlet şiddetine karşı bir savunma olarak bu eylemleri gerçekleştirdikleri anlaşılıyor:

Panzere karşı mesela panzer su fıskırtıyor, çocuğun elinde yok, başka bir şeyi yok. Çocuk tepki göstermek için sadece eline bir taş alıp taş atıyor yani. (18 Yaş)

Polisler müdahale etmese bizimkiler taş atmaz.. Bu olayları hep polisler başlatıyor. Yürüyüşlere izin verilse rahatlıkla zaten insanın yapacağı şey bir iki saat yürüyüşlerini yapıp bitirecekler. (16 Yaş)

Bilmiyorum. Polis biber gazı, silah falan sıkıyor. Onun için çocuklar atıyorlar. (9 Yaş)

Çocukların bu anlatılarında gösterilerde olayların hem polisler tarafından başlatıldığını anlatmaları dikkat çekici. Yaygın medyada “göstericiler polisler saldırdı”, “çocuklar polisler Molotof attı” gibi tek yönlü ve olayların gerçek yönünü anlatmayan haberlerin aksine; çocuklar her gösteride mutlaka polislerin kitleyi öfkeli edebilecek engellemeler, baskılar yaptığını ya da doğrudan grubu provoke edecek davranışlarda bulunduğunu anlatarak, taş atmanın ancak bu durumda ortaya çıktığını söylüyorlar.

Çocuklar Barışı İnşa Ediyor

Tam da çocukların bilişsel olarak yetersiz olduğu, karmaşık politika konularından anlayamayacağı, büyük sorumluluklar alamayacağı varsayımları üzerine biçimlenen çocukluk kurgusunu yıkarcasına; barışın inşa edilmesi için neler yapılması gerektiğini anlattılar çocuklar. Makro politik önerilerden, daha mikro kendi hayatlarında atmaları gereken adımlara kadar farklı katmanlarda çözüm önerilerine yer verdiler:

Kavgaya girmeyerek, barışarak. Gerilla ile asker barışmalıdır. (9 Yaş)

Özellikle okumalıyız... Biz Kürt gençleri okumalıyız öncelikle. Tabii mücadele olacak, tabii her insan elinden geldiği kadar mücadele yapacak ama bir noktada da şu okuma meselesini unutmamamız gerek. (18 Yaş)

Çocukların; Kürt sorununun çözümü anlamına da gelebilecek savaşı bitirme önerileri, çoğunlukla bugüne kadar Kürt siyasi hareketi tarafından ortaya konmuş temel basamakları içeriyor. Bu yol haritasında temel olarak ateşin

durması, tarafların diyalog geliştirerek sorunun çözümü için anlaşması, Kürtlere haklarının iade edilmesi olmazsa olmaz koşullar olarak ortaya çıkıyor.

GENEL SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırmada temel olarak iki sav öne sürülmüştür. Bunlardan ilki; modern çocukluk paradigmasının yanlısamalarına dayılı çocukluk kurgusu nedeniyle tüm çocukları içermediği ve özellikle güç koşullarda yaşayan çocukların çocukluk deneyimlerini açıklamaktan uzak oluşudur. İkinci olarak, modernist paradigmanın çocukluk kurgusu dışında, savaş / silahlı çatışma ortamında yaşayan çocukların yaşadıkları sorunlara karşı sadece travma gibi olumsuz tepkiler vermedikleri, bunun yerine toplumsal süreçlere aktif katılım gösterdikleri ileri sürülmektedir.

Çocuklarla yapılan görüşmeler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, analizin her iki tezi de desteklediği düşünülmektedir. Araştırmanın kuramsal boyutuyla uyumlu biçimde; yıllardır savaş / silahlı çatışma koşullarında yaşayan çocuklar, bu şiddet ortamı sonucunda farklı bir sosyalleşme gerçekleştirmiş ve sorunlara karşı mücadele etme bilinci geliştirmiş gibi görünmektedirler. Katılım hakkını kullanmanın bölgeye özgü bir biçimi olarak çocukların toplumsal gösterilere katılmayı seçtikleri görülmektedir.

Çocukların bilişsel olarak yetersiz oldukları, rol ve sorumluluk üstlenecek gelişimsel dönemde olmadıkları, politika gibi kompleks olgularla ilgilenemeyecekleri yönündeki geleneksel çocukluk algısıyla çelişkili biçimde, özel alana hapsedilmiş çocukların toplumsal gösteriler aracılığıyla kamusal alanda görünmeleri toplumsal gündemde ve adalet sisteminde de önemli bir yer tutmuş, konu medya aracılığıyla kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır.

Korumacı yaklaşım çerçevesinde konu ele alındığında çocukların toplumsal gösterilere katılımının engellenmesinin, onları şiddet ortamından uzaklaştırma anlamında gerekli olduğu sonucuna varılabilir. Ancak, literatür bulgularına uygun biçimde; çocukların savaş / silahlı çatışma ortamında sosyalleşmelerinin, politika konusunda bilinçlerini artırdığını ve yaşadıkları sorunlara karşı toplumsal gösteriler aracılığıyla mücadele ettiklerini düşündükleri görülmektedir.

Araştırmada elde edilen bilgiler ışığında, görüşme yapılan çocukların büyük bir kısmında köy yakmalar ve baskılar sonucu köy boşaltmalardan kaynaklanan bir zorunlu göç öyküsü bulunmaktadır. Çocuklara aileleri tarafından aktarılan bu öyküleri çocuklar sanki kendi başlarından geçmiş

gibi anlatmaktadır ve zorunlu göç nedeniyle hayatlarının şiddetle varolmaya başladığını aktarmaktadırlar. Hayatlarının başlangıç noktasında, siyasi ya da ekonomik nedenlerle zorunlu göçte tabi olduklarını öğrenen çocukların; devlete karşı olumsuz düşüncelerin temellenmesinde bu olgunun önemli olduğu görülmüştür.

Eğitimin anadilde olmamasından ve eğitimdeki milliyetçi pratiklerden memnun olmadığı anlaşılan çocukların, anadillerinde eğitim görmek istedikleri; zorunlu oldukları milliyetçi tören ve diğer uygulamalara katılmak istemedikleri görülmüştür ve çocuklar söz konusu eğitim sisteminin bu milliyetçi yapısının kendi değerleriyle bağdaşmadığını, kendi kimlik ve kültürel değerleriyle çatıştığını ifade etmişlerdir. Çocukların eğitim ve okulla ilgili deneyimleri özellikle modern çocukluk paradigmasının çocukluk kategorisinin temel oluşum basamağı olarak çocukların okullaşmasını alması bakımından önemlidir. Paradigma okul sisteminin çocukluk kategorisini oluşturduğu varsayımını temel alırken, görüşme yapılan çocukların okul ve eğitim sistemi ile ilgili farklı çocukluk deneyimlerinin olması da; araştırmanın paradigmanın çocukluk tanımı dışında çocukluk deneyimleri de olduğu savını destekler nitelikte bulunmuştur.

Görüşmelerde bölgedeki yoksulluğun çocukları çalışmaya ittiği anlaşılmış, bölgede çok sayıda çocuğun sokaklarda çalıştığı gözlemini görüşme yapılan çocukların hemen hepsinin çalışma deneyimi olması durumu desteklemiştir. Çocukların bölgenin yoksulluk realitesi nedeniyle çalışmaya ve çocukların çalıştırılmasına genel olarak olumlu baktıkları görülmüştür. Bu durumun, bölgede gittikçe artan yoksulluk karşısında çocukların çalışma olgusunu normalleştirmelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Modernist paradigmanın sınıfsal çocukluk kurgusu yoksulluk çocukların deneyimlediği farklı yaşantı biçimlerinden de uzak kalmasına neden olduğu, araştırmaya katılan çocukların görüşlerinden de anlaşılmaktadır.

Savaşın / silahlı çatışma ortamının içine doğan çocukların hayatlarının her açıdan bu şiddet ortamının etkisinde olduğu anlaşılmaktadır. Savaşın / silahlı çatışmanın bitişini hayal etmekte dahi zorlanan çocukların, bu savaşın / silahlı çatışmanın bitirilmemesinde devletin payı olduğunu ve şiddet ortamından en çok Kürt halkının zarar gördüğünü düşündükleri anlaşılmış, savaşın / silahlı çatışmanın bitirilmesi için çocuklar kendilerin de rol oynayabileceğini belirtmişlerdir. Çocukların toplumsal gösterilere katılımının temel motivasyonunu da bu savaş / silahlı çatışma koşullarının oluşturduğu görülmektedir.

Etnik kimliklerinin baskı altında olduğunu ve inkar edildiğini söyleyen çocuklar, Kürt olmanın ve Kürt çocuk olmanın yıkım anlamına geldiğini, ayrımcılığa uğramanın sebebi olduğunu düşünmekte ancak kimliklerine sahip çıkacaklarını ve bunun için de çalışacaklarını söylemektedirler. Literatürde kimliğin, özellikle politik çatışma ortamlarındaki çocuklar açısından önemli bir harekete geçme unsuru olduğu yönündeki bilimsel çalışmaları; söz konusu araştırmada çocukların toplumsal gösterilere katılma sürecinde kimliklerine bağlılığı bulgusunun desteklediği düşünülmektedir.

Zorunlu göç, milliyetçi pratikler, şiddet ve kimlik haklarını inkarı; yaşadıkları kentin politik yapısı da göz önüne alındığında çocukların katılım hakkının aktif kullanımına yönelmelerine neden olmuş ve bölgenin mücadele yöntemlerine paralel biçimde bu hakkın kullanımı da toplumsal gösterilere katılım biçimde gerçekleşiyor gibi görünmektedir.

Çocuklar toplumsal gösterilere haklarını aramak için katıldıklarını, polislin gösterilerde şiddete başvurduğunu ve bu şiddete ve diğer sorunlara bir tepki olarak eylemlerde taş attıklarını ya da atıldığını anlatmışlardır. Çocukların gösterilere kimsenin zorlaması ya da yönlendirmesi olmadan kendi istekleriyle katıldıkları anlaşılmış ve çocukların gösterilere katılımı bir hak olarak değerlendirildikleri görülmüştür.

Bütün bu analize ek olarak, araştırmada ortaya çıkan dikkat çekici başka bulgulara da ulaşılmıştır. Çocukların soruların yanıtlarını verirken kullandıkları ideoloji yüklü kavramsallaştırmalar (“imha ve inkar politikası”, “silahlı çatışma” kavramı yerine “savaş” kavramının kullanılması) çocukların kullandıkları dilin ne denli politikleştiğini göstermesi açısından önemlidir. Politik bilincin ve eylemliliğin çok yüksek olduğu bir bölgede büyüyen çocukların; buldukları bölgenin gerçekliklerini bu politik bağlam çerçevesinde algıladıkları düşünülmektedir. Bu duruma bağlı bir başka olgu ise araştırmacının çocuklarla görüşmesi sırasında ortaya çıkmıştır. Araştırma sorularında yer alan “çatışma”, “Diyarbakır” gibi kelimelere bazı çocuklar itiraz etmiş; çatışma yerine savaş, Diyarbakır yerine kentin Kürtçe ismi olan Amed’in kullanılması gerektiği yönünde araştırmacı uyarılmıştır. Bu durum, çocukların kavramların ve genel olarak dilin ideoloji yüklü oluşu konusunda bilinçli olduklarını ve kendi politik bakış açılarını dil ve anlatımda dahi koruma kararlılığında olduğunu düşündürmüştür.

Görüşmeler sırasında çocukların görüşme konusunda ve soruları cevaplama konusunda motivasyonlarının yüksek olduğu gözlemlenmiş ancak özellikle

doğrudan politika ile ilgili sorularda daha istekli oldukları ve demografik bilgiler gibi görece politika ile doğrudan ilgili olmayan konularda ise daha isteksiz oldukları gözlemlenmiştir. Bu durum çocukların hayatlarının ve iletişim biçimlerinin de politikleştiğini göstermektedir.

Bu araştırma ile ortaya konan kuramsal yaklaşım ve araştırma sonuçlarının çocuk refahı alanına yenilikçi bir bakış getirerek; farklı koşullarda yaşayan çocuklara yönelik farklı modellerin geliştirilmesi imkanı sağlayacağı düşünülmektedir. Sosyal hizmetin bilgi temeli, toplumsal koşullar değiştiğçe ve olgular çeşitlendikçe farklı olana ulaşabilmek için eleştirel bir nitelik kazanmalı ve yeni olguların doğru değerlendirmeleri yapılarak buna uygun hizmet modelleri geliştirilmelidir. Gösterilere katılan çocukların refahına yönelik hizmetler sunmak için de, çocukların çocukluklarının farklı boyutlarıyla iyi anlaşılması önem kazanmaktadır.

Özetle; çocukların yetkin, topluma müdahale edebilecek güce sahip birer değişim ajanı olarak kabul edilmesi, çocuk haklarının katılım ayağını güçlendirecek ve çocukların toplumda daha fazla söz sahibi olmalarını sağlayacaktır. Yine bu bakış, çocukların toplumsal gösterilere katılımını önceleyen koşulların analizinin iyi yapılmasını sağlayacak ve bu da çocuklara yönelik hizmetlerin doğru bir çizgide geliştirilmesine imkan sunacaktır. Bunların dışında, çocukların yaşadıkları farklı deneyimlerinin tespitiyle birlikte, çocuklar için katılımcı mekanizmaların yaratılmasıyla hem toplumsal barışın inşasında çocukların aktif aktörler olarak rol almasını sağlamaları hem de çocukların kendi hayatlarının şiddetten arındırılarak barışçıl bir yaşama dönüşmesine katkı sunması beklenmektedir.

Politik çatışma ortamında yaşayan çocukların yaşam deneyimlerinin anlaşılmasının; Türkiye'nin tüm kesimlerinin ve tabii ki en çok da çocukların ihtiyacı olan barışa doğru bir adım daha atılmasını sağlaması ve sosyal hizmetin adalet ve insan hakları temelleri üzerinde eşitlik ilkesi temelinde yeni bir toplumsal yapı oluşturulmasının kapılarının aralanması beklenmektedir. Sosyal hizmet başta olmak üzere tüm sosyal bilimcilere düşen, bu kapıyı ardına kadar açarak toplumsal barış yolunda ilerleyecek bilimsel çalışmaların artmasını sağlamaktır.

DİPNOT

- 1 Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı'nda hazırlanan "Modern Çocukluk Paradigmasına Eleştirel Yaklaşımla Toplumsal Gösterilere Katılan Çocuklar Üzerine Bir

Araştırma” isimli Yüksek Lisans tezinden yararlanarak hazırlanmış olup, TÜRK SOSYAL BİLİMLER DERNEĞİ’nin 14-16 Aralık 2011 tarihleri arasında ODTÜ’de düzenlemiş olduğu 12. ULUSAL SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ’nde bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

Akbaş, E. ve Atasü Topçuoğlu, R. (2009). Modern Çocukluk Paradigmasının Oluşumu – Eleştirel Bir Değerlendirme, 20(1), 95 – 103.

Akiner, N. (2010). *Mersin’in Banliyölerinde Öfke Patlaması*. İstanbul: Karakutu Yayınları.

Alankuş, S. (2007). *Çocuk Odaklı Habercilik*. İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

Barber, B. K. (2001). Political Violence, Social Integration, and Youth Functioning: Palestinian Youth from the Intifada, *Journal of Community Psychology*, 29(3), 259 – 280.

112

Boyden, J. (2003). Children Under Fire: Challenging Assumptions About Children’s Resilience, *Children, Youth and Environments*, 13(1).

Cılga, İ. (2004). *Bilim ve Meslek Olarak Türkiye’de Sosyal Hizmet*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayınları.

Çağlayan, H. (2006). *Feminist Perspektiften Kürt Kadın Kimliği Üzerine Niteliksel Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi.

Darıcı, H. (2009). *Violence and Freedom: The Politics of Kurdish Children and Youth in Urban Space*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Kültürel Çalışmalar Yüksek Lisans Programı Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi.

Darıcı, H. (2010). Şiddet ve Özgürlük: Kürt Çocukların Siyaseti, Toplum ve Kuram, 2, 17 – 41.

Darıcı, H. (2011). *Büyükler Siyaseti Oyun Zannediyor*, Diyarbakır: Diyarbakır Sanat Merkezi Yayınları (Ed. Eren, A. Z. Ve Örcen, Ö. *Kimlik ve Aidiyet, Diyarbakır Sanat Merkezi Konuşmaları*), 19 – 23.

- Değirmencioğlu, S. M. (2010). Tersten Katılım: Katılım Hakkı Üzerine Bir Değerlendirme, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 20. Yılında Türkiye'de Çocuk Hakları (ed. Acar, H. ve İçağasıoğlu Çoban, A), Ankara: Maya Akademi Yayınevi.
- Değirmencioğlu, S. M. (2010). Çatışma Ortamında Büyüme, *İnsan Hakları İçin Diyalog Dergisi*, 5/6, 40 – 42.
- Denov, M. (2010). Coping with the Trauma of War: Former Child Soldiers in Post-Conflict Sierra Leone, *International Social Work*, 53(6), 791 – 806.
- Durna, T. ve Kubilay, Ç. (2010). Basının Şiddeti: Siyasal Gösterilerde “Polise Taş Atan Çocuklar” Örneği, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(3), 51 – 85.
- Franklin, B. (1993). *Çocuk Hakları*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Freire, P. (2000). *Ezilenlerin Pedagojisi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Habashi, J. E. G. (2004). The Political Socialization of Palestinian Children: Children as Geopolitical Agents. Ohio ABD: Kent State University Graduate School of Education, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Hart, R. A. (1992). *Çocukların Katılımı: Maskotluktan Yurttaşlığa*, Ankara: UNICEF Türkiye Milli Komitesi Yayını
- İnal, K. (1999). Paternalist Politikanın İdeal Türk Çocuğu, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 32(1), 195 – 212.
- İnsan Hakları Derneği (2006). *28 Mart 2006 Tarihinde Diyarbakır'daki Cenaze Töreni Sonrası Gerçekleşen Hak İhlallerini Araştırma – İnceleme Raporu*.
- Kırımsoy, E. ve Acar, H. (2010). Toplumsal Gösterilere Dahil Olan Çocuklar, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 20. Yılında Türkiye'de Çocuk Hakları (ed. Acar, H. ve İçağasıoğlu Çoban, A), Ankara: Maya Akademi Yayınevi.
- Kümbetoğlu, B. (2008). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık

Pederson, D. (2002). Political Violence, Ethnic Conflict, and Comtemporary Wars: Broad Implications for Health and Social Well-Being, *Social Science & Medicine*, 55, 175 - 190

Postman, N. (1995). *Çocukluğun Yokoluşu*, Ankara: İmge Kitabevi.

Sait, M. S. (2004). Have Palestinian Children Forfeited Their Rights?, *Journal of Comparative Family Studies*, 35(2), 211 – 228.

Tan, M. (1988). Okulsuz Toplumdan Sonrası, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 21(1), 283 – 298.

Tan, M. (1989). Çağlar Boyunca Çocukluk, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 22(1), 71 – 88.

Uluğtekin, S. (2004). *Çocuk Mahkemeleri ve Sosyal İnceleme Raporları*, Ankara: Bizim Büro

Uluslararası Af Örgütü. (2010). Çocuk Hakları Evrenseldir: *Türkiye’de Çocukların Terörle Mücadele Yasaları Altında Adil Olmayan Yargılamalarına Son Verin*, Uluslararası Af Örgütü Yayınları

Üstündağ, N. (2011). Büyükler Siyaseti Oyun Zannediyor, Diyarbakır: Diyarbakır Sanat Merkezi Yayınları (Ed. Eren, A. Z. Ve Örcen, Ö. Kimlik ve Aidiyet, Diyarbakır Sanat Merkezi Konuşmaları) 24 – 26.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, Ö. D. (2010). Taş Atan Çocuklar ve Kahraman Psikologlar, *Eleştirel Psikoloji Bülteni*, 3 – 4, 37 – 45.